

MNR. GIDEON JACOBUS VAN RIET EN
JOHANNES MARTINUS DE WET, OPGEROEP EN ONDERVRA:

VOORSITTER: Ons sal bly wees as U ons in die eerste plaas 'n oorsig kan gee van die voorwaardes waarop die naturelle volk op die please aangewerf word?-- (MNR. VAN RIET) Ek wil eers se ,dat ek hierdie kwessies nie gediskusseer het met iemand anders. Op my plaas, dit is 'n groot plaas van 2600 morge , is 100 morge afgesny vir weiveld vir die naturelle wat op die plaas werk en bly en 100 morge vir landbou.

Hoeveel betaal U vir U volk in loon?-- My groot volk kry van 15/- tot £1.5.0 per maand, dit hang af van die bekwaamheid en die betroubaarheid van die kaffer. Op die grond wat ek hulle toestaan hou hulle daar skape en beeste op na, en dan boondien verdien hulle iets uit hulle lande, en die kaffers is dood-eenvoudig so tevrede dat hulle nie sal weggaan nie; die boere in my buurt behandel die kaffers goed en hulle kla glad nie; hulle kry baje meer nou as wat hulle eers gekry het; die boere staan die kaffers vandag toe om 'n seker hoeveelheid vee aan te hou en hulle help die kaffers ook op ander maniere om goed vooruitgang te maak ; gedurende die ploeg tyd helpe hulle die kaffers en laat hulle hulle eie osse gebruik vir ploeg doeleindes op die grond wat die kaffers bebou en hulle staan ook toe om hulle ploegte laast gebruik.

MNR. MOSTERT: Hoe groot omtrent is die stukke grond wat die kaffers kry om te bewerk vir hulle self?--Dit hang heelmaal af van wat die boer het; daar is besigheidsmense hier wat glad nie grond vir die kaffers gee nie, en wat ook glad nie beeste toelaat nie. Daar is 'n man soos Lurie hier, hy laat glad nie toe nie dat die naturelle beeste of skape op sy lande hou. Hy kan dit nie toelaat nie.

VOORSITTER: Wat betaal hy vir sy volk?-- Hy betaal van £1 tot £1.10 per maand; hy het gemiddeld 300 kaffers en meer in sy diens.

Wat is die soort van boerdery waarvir hy ingaan?--Hy is die ertappel koning hier en hy groei ook koring en mielies.

Het hy 'n kompound op sy plaas?-- Hy het twee kompounds; ek wil dit se-- waar daar so baje van hulle is, daar is daar 'n neiging onder die naturelle om na so'n plass te gaan, en dan werk hulle ook beter en ook goedkoper.

Het die kaffers daar hulle families by hulle?-- Ja, daar is baje wat daar met hulle families is; die meide word daar by die dag betaal-- hulle kry 6d per dag; dit is om die ertappels uit te haal en om op die lande te werk; daar is baje meide wat uit ander dele scontoe gekom het.

MNR. MOSTERT: As U van 'n maand spreek en van maandslikse betaling, is dit dan gewoonlik 'n maand van 30 dae-- of is dit dertig werkdae?--Nee, gewoonlik 'n maand op die kalender

VOORSETTER: Hoe lang moet die volk werk in die jaar in hierdie distrik?--Gewoonlik 12 maande.

U meen hulle moet die hele jaar deur werk?-- By my is dit die gewoonte-- my volk kry 15 dae verlog nadat hulle 'n jaar by my gedien het; dit is te se, my volk kry 15 dae verlof in die jaar.

Verlof met betaling?--Ja, met betaling en met hulle kos. Dit is 'n instelling wat lang al daar is, en ek meen dit is dieselfde op ander plekke in daardie omgeving. En as die kaffer dan gedurende die tyd wat hy verlof het nog op die plaas wil werk, dan kan hy dit doen en gedurende die tyd betaal ons vir hom 1/- per dag. Dit hang natuurlik heelmaal van homself af of hy in daardie tyd wil werk of nie.

Hoeveel kaffer families het U op u plass?--Ek het 32 by my--- ek het 32 kaffers in my diens en daar is 16 families.

Hoeveel beeste en skape het hulle?-- Hulle het iets in die 40 beeste en 14 perde. Dit is omtrent die getal; party maal is dit meer en soms is dit ook minder.

En werk hulle die hele 100 morge?--Ja, hulle sasi koring.

Wat bring hulle op?--Wel, ek sal U se wat ek doen; gedurende die ploeg tyd laat ons die ploegwerk van die plaas vir 'n paar dae staan en dan moet hul in daardie dae hulle eie lande ompleeg; ek help hulle gedurende daardie tyd en ek leen hulle my eie ploeg om hulle lande om te ploeg. Vanjaar het hulle almal daar gewerk en gemiddeld 10 sakke koring gekry.

Was dit kafferkoring gewees?--Nee, Duitse koring.

En mielies, produseer hulle ook mielies?--Ja, maar nie soveel nie; dit is virnamelik koring.

Hulle sasi virnamelik koring?--Ja, byna uitsluitend.

Wat kry hulle uit die lande?-- Wel, hulle kry nie soveel uit die lande uit as wat ons daaruit kry; die moeilikheid is dit, in die eerste plaas leef hulle op wat op die lande staan; sodra die mielies opkom en sodra hulle die groen mielies kan vat, doen hulle dit; en dan het hulle ook die pompoene waarop hulle leef; daar is baje wat pompoene groei.

Het U ooit 'n berekening of 'n opsomming gemaak van wat die naturelle wat op U plass woon vir U kos?-- Ek reken die kaffers kos my gemiddeld £1.10.0 per maand en dan hulle kos daarby; ons kan se dit werk uit op £2 per maand.

Sou dit vir 'n boer betaal om die kaffer families aan te hou?--Ja; dit kos maar min; elkeen van hul kry 'n halve sak mieliemeel.

Wat is die koste vir U. Gestel nou dat U die 200 morge grond sou gebruik sonder die kaffers daar te hou; wat kos dit vir U om die kaffers daardie 200 morge grond te gee--- wat sou U self uit daardie 200 morge grond kan maak as die kaffers nie daar sou wees nie?--Daardie grond is 6/8 per morg per jaar werd; dit is my berekening.

MNR. MOSTERT: Sou dit 6/8 per morg werd wees in huur?--Ja.

VOORSITTER: Is dit weiveld en ander grond?-- Tusse die twee; dit is die prys wat 'n man sou betaal as hy dit sou huur--- 6/8 per morg per jaar.

Hoeveel morge reken U vir 'n bees vir weiding; hoeveel beeste het hulle op daardie grond?--Hulle het by die veertig beeste daar nou; 'n paar van hulle.

MNR. LUCAS: Is dit groot beeste?--Ja, dit is groot beeste en dan het hulle ook perde daar op diesselfde grond.

MNR. MOSTERT: As dit gemiddeld 6/8 per morg is, dan meen dit dat elke bees 13/4 per jaar is--- dit is wat dit vir U kos?-- Ja, ek denk dit is omtrent reg. Dit is moeilik om presies uit te reken hoe dit uitkom, maar op u berekening sou dit omtrent op die bedrag uitkom.

(MNR. MOSTERT LEUIT AAN GETUIE HOE DIE BEREKENING GEMAAK BEHOOR TE WORD EN GETUIE STEEN MET HOM IN).

Laat ons se dit is 5/-, dan kom dit vir U 10/- per jaar ?--Ja. (MNR. MOSTERT VERKLAAR AAN GETUIE).

Op die Hoë Veld reken ons dit is 8/- per jaar?--Ja, maar ek verstaan dat die grond daar is duur, en ek geloo dat om tevredenheid onder my volk te kry is dit nodig om te doen wat ek hier doen; ek moet vir hulle weiding grond gee en grond om vir hulle self te kan bewerk; dit is vir my nodig om te kan vertrou op die dienste van my volk; as dit nodig is om hulle in die middel van die nag uit te roep, dan moet hulle klaar wees om te kom; en hulle kom nou, dit kom nie daarop aan nie wanneer ek vir hulle roep-- hulle kom altyd.

Ons kom op die punt wat dit vir die boere kos om 'n natuur op sy plaas te he?--Ja, ek verstaan, maar ek se dat alhoewel dit miskien baje kos, vir my is dit nodig om tevredenheid onder my volk te he en om op hulle dienste te kan beraam.

VOORSITTER: U boer in die Oostelike Vrystaat?--Ja.

Is dit daar algemeen die gewoonte om grond aan die naturelle uit te gee in betaling-- soos U dit doen?--Nee, ons gee nie grond in betaling nie; dit is volstrek nie die gewoonte nie; ons betaal hulle in geld en dan kry hulle nog

sekere voorregte daarby; ek staar my volstrek nie daarvan wat hulle saai en ek tel nie vir hulle beeste nie.

U gee vir u naturelle 'n loon en daarby gee U hulle ook nog land vir weiveld en om te bewerk?--Ja.

I's dit die algemene gewoonte waar U woon om hulle 'n loon te betaal en om hulle grond en weiveld te gee?--Ja, die algemene gewoonte is om die kaffer toe te laat 'n seker getal beeste te hou en om hom dan ook nog grond te gee om vir homself en sy familie te bewerk.

MNR.LUCAS: En kan U se of hy oorlaag ook loon kry, word hy oorlaag in geld betaal?--Wel, die gemiddelde loon wat 'n kaffer kry is £1 in die maand en 'n halve sak mielie meel.

En U se U laat vir hulle toe om vee aan te hou?--Ja.

En al die lande word met u gereedskap bewerk?--Ja.

Doen U dit om hulle te belet te veel vee aan te hou?--Ja; maar ons se dat as hulle koeie en kalvers hou dan is daar altyd melk vir die kindertjies. As ek die volk sou toelaat om net soveel perde te hou as hulle wil, dan sou hulle laaste geld uitgee en dan sou hulle hulle laaste bees verkoop om perde te gaan koop. Hulle is baje lief vir perde en hulle sou perde koop en op Sondae sou hulle uitgasn om te ry.

Net soos die witman maak met die motorkar?--Ja; hulle het altyd hulle perde gehad, en hulle wil nie afstand daarvan doen nie; hulle is te lief daarvir.

Hou hulle hulle eie bulle aan of gebruik hulle u bulle?--Hul gebruik altyd my bulle; as hulle bul-kalvers kry dan se ek vir hul hul moet die goed later verkoop wanneer dit 'n bietjie groter word.

Al die bulkalvers moet gesny word en dan later moet hul verkoop word?--Ja, wanneer hul ses maande oud is dan se ek vir hul die kalvers moet verkoop word; ek last nie vir hul toes nie om die goed langer aan te hou.

Veroorsaak dit U enige las?--Nee, glad nie; hul sien in

dit is nodig en redelik.

MNR.MOSTERT:Hoe lang is U al hier?--Ek is al 32 jaar hier in die distrik;

En waar woon U?--Ek woon in die Westminster distrik.

Hoe is dit met die lokasie gronde daar?--Daar is nie lokasies daar nie. Daar is kaffer pleise in daar die omgeving, maar ek moet se die kafferpleise is maar klein; ek werk nou op die oomblik met 'n kaffer boedel daar; die eienaar van 'n plaas daar het 'n groot stuk grond maar hy kry niks daarvan nie; daar is 'n plaas van 'n kaffer wat 6,000 morge groot is-- dit is die beste grond in die hele distrik en die eienaar het tusse die 70 en 80 families op sy grond; hul woon al lang daar, maar die eienaar moet altyd help om die mense uit die moeilikheid te kry; daar is altyd iets verkeerd en hy moet maar byspring. Hy kry oantrent niks van hulle. Die kaffers ploeg byna glad nie en as hulle ploeg dan doen hul dit so oppervlakking dat dit van nie die minste nut is nie; hul ploeg nooit diep genoeg nie-- hul gaan nooit dieper as 3 duim; wel wat help dit? En as dit vandag reën dan moet U nie denk nie dat hulle morre sal ploeg; nee, nooit--daarvan denk hul nie. "there is absolutely no thrift, that is the whole trouble". Onder die naturelle bestaan nie die minste neiging, soos dit onder die witmense die geval is om die geleentheid van die oomblik te beat te neem, en om, as dit vandag reën morre op die lande te werk en die grond mooi om te ploeg; nee, hul sal stilsit en later miskien sal hul hier en daar 'n bietjie kom werk; hul sal hier en daar 'n bietjie ploeg en die grond los skrap, maar hul sal niks behoorlik doen nie, en die gevolg is dat hul later baie swakteoste kry. En dan kan hul steen en been dat hul nie genoeg land het nie.....

VOORSITTER: U het gepraat van 'n boedel; wat is die punt wat U wil maak?-- Daar was 'n kaffer daar wat naturelle

op sy plaas gehad het; hy het naderhand vir hulle gesê "jul moet nou hier betaal, jul kan nie hier vir niks bly nie". Hy het £800 uitstaande en daar is net £50 betaal en die kaffers se nou hul kan nie betaal nie.

MNR. MOSTERT: Hoeveel is die grond word?--£10 per morg.
Die grond was by vendusie verkoop en dit het van £9.10 tot £15 per morg opgebring.

VOORSITTER: Was dit aan witmense verkoop?--Ja, witmense het twees of drie dele van die grond gekoop.

MNR. MOSTERT: Wat was die opbrings gewees van die 5,000 morg toe die naturel daar alleen was gewees?-- Nee, in die dae was die opbrings maar baie min gewees.

Ek meen die opbrings van die grond?--Ja, dit was maar min; daar was 2,000 morg verkoop en toe was daar 3,000 morg oor gewees. In Julie is die ou man dood. Ek was in Rhodesië gewees toe die ou man sterf en toe ek terug kom sien ek die kinders en ek se vir hul "jul vader is nou dood en daar is nou niemand om agter julle te kyk; julle moet nou ploeg; ek het agter hul gestaan om hul te help; toe ons koring gesasi het, het hul 200 sakke koring gewin op die 3,000 morg grond; ek moes die helfte daarvan vir die boedel kry; dit was op die 3,000 morg grond. Dr. Moroko het toe een stukkie van die grond gekoop en die mense wat daardie land gekoop het het toe van 5,000 tot 7,000 sakke koring gekry uit omrent 300 morg. Dit bewys dat die grond baie goed was. Wat party dele sal opbring weet ek nie, maar seker nie minder as £200. Maar vroeger het hul absblunt niks met die land gemaak nie.

VOORSITTER: Waarvir gebruik hul die lande?-- Die lande in die boedel word gebruik vir weiveld en vir lande.

Het die mense wat daar woon baie vee?--Nee, nie baie vee nie; die plaas is nooit behoorlik gestok gewees nie; as

daar 'n witman sou wees of 'n natureel wat baje verstand het van iets in verband met bordery--- 'n man wat iets sou afweet van vee en van die bewerking van die lande en as hy daarop sou let dat die lande behoorlik sou geplêg word en behoorlik sou bewerk word, dan sou die naturelle uitstekend daar kan leef.

MNR. MOSTERT: Kan U vir ons se hoe het hulle in besit gekom van daardie grond?-- Hulle het dit gekry van die ou Chief wat vroeger daar gewees was. Ek wil net dit see--- dit groot fout met die reserve is dat hulle het na die boere oorlog toe-gelaat dat hier al die kaffers van die Kaap Kolonie sal inkom. Hulle het hier gekom en baje van hul het hier gebly. In die vroeger tye, na die boere oorlog, as 'n kaffer nie gewest het nie waar te gaan, dan trek hy na die reserve toe. Toe die Vrystaatse Goevernement daardie grond oorgeneem het, toe was die verstandhouding, hul set 24,000 morgé op sy as reserves vir die kaffers en die Gouvernements plassé. ; gedeeltes word toe verhuur aan die boere vir vyf jare en die volk word toe gese "as die reserves te vol word, dan sal ons vir julle terug set op die plassé". Dit was die verstandhouding waartoe hul die dae gekom het; maar wat gebeur daarna? Die Milner skema kom uit -- U weet seker wat dit was--- en toe bring hulle die "Settlers' scheme" in operasie; wel, U weet wat die toestand was in daardie dae; die oorlog was nog aan die gang; die boere was weg op kommando en toe vat hulle die gronde en hulle verkoop dit onder die Milner Settlement scheme aan die soldate.

Was dit gedurende die oorlog gewees,))Wel, net so ongeveer aan die einde van die oorlog toe die skema eers ingevoer was om die mense hier te settel.

Wat het van die naturelle gronde geword?-- a, toe word die grootste onreg in die wereld aan die kaffers aangedoen wat

daardie gronde betref. Dit was die gronde van die kaffers; daar waar die settlers nou is, dit was almaal kaffer gronde gewees in die ou dae, en daardie gronde is van hulle weggevat nietteenvstaande die verstandhouding waartoe hul eers gekom het.

'Is daardie lande verkoop aan die Milner Settlers?-- Ja, onder die Settlers' Scheme is daardie lande aan die ou soldate verkoop, maar ek se dit was die grootste onreg wat hulle ooit aan die kaffers het kan doen--- dit en die feit dat hulle kaffers wat van elders kom toegelaat het om hier te kom vestig. U sal kan verstaan datdit baje ontevredenheid veroorsaak het onder die ou naturelle bevolking wat al jare lang hier is; hul was beloof dat as die reserves te vol sou word, dan sou hulle weer op die plase teruggeset word, maar natuurlik kan dit nou nie meer gedoen word nie; dit is onmoontlik.

VOORSITTER: Daardie plaas van 5,000 morge waarvan U gepraat het, U se hul het dit van die ou kaptein gekry?--Ja.

Ek verstaan dit, maar wat ek wil weet is dit-- hoe het die plaas in besit gekom, hoe het dit die private besitting gewoord van een naturel?-- Die man was een van die voormanne gewees van die ou kaptein; en toe het die kaptein vir hom 'n plaas gegee en sy oom was ook 'n voorman gewees en sy oom het ook 'n plaas van die kaptein gekry, en toe later, toe die oom dood is, toe kry die ander kaffer die plaas van sy oom, en toe het hy alle twee gehad.

Hoeveel grond het hy gehad?)--Hy het 15,000 morge gehad; dit was die twee plase saam.

SENATOR VAN NIEKERK: Daar is 'n naturelle reserve hier en ook plase wat aan kaffers behoor; hoe kom hul aan die ander plase?--Van die Kaptein.

Hoe kan die kaptein dit doen?-- Die hele Thaba 'Nchu distrik het aan die Kaptein behoor.

Wanneer was dit gewees?--Voor die Boere oorlog.

Maar toe die Boere die grond verower het?--Dit was nie verower nie; daar was 'n ooreenkoms gemaak; in sy leeftyd het die voorman die plaas gekry, en toe het die Judge ~~bf/ges/~~ Gregorowski Kommissie hier gesit en toe het die Kaptein sy gronde aangedui en daarna is die gronde behoorlik afgemeet en getransporteer op die geregtigde persoon.

VOORSITTER: Hul het plaart en transport gekry van die plase?--Ja, dit was heelmaal in orde gebring.

En so het dit die privaat besit geword van die ou hoofde?--Jam dit is op daardie manier gedoen.

SENATOR VAN NIEKERK: Hoeveel van die originele gronde het hul verloor in ~~die~~ die dae na die oorlog?--Hulle het baje daarvan verloor. Ek denk seker die helfte daarvan.

Hoe het dit gebeur?--Die algemene gewoonte van die kaffer is dit; hy leen geld op sy grond; hy kry 'n verband daarop en dan betaal hy nie sy rente nie; hy raak in die skuld en hy betaal nie wat hy behoor te betaal; dan kry hy later 'n tweede verband op die plass en hy raak dieper en dieper in die skuld en in die einde verloor hy sy plaas. In die dae van die ou man hier het ons gepraat oor sy testament; ek het toe die hele kwessie met hom bespreek en ek het vir hom gese "verkoop 'n deel van jou lande sodat al jou skulde kan betaal word en mask ons die res so vas dat dit nie verkoop kan word nie". Wel, eers het dit baje moeilik vir hom gewees om dit te doen, maar per slot van sake het hy dit gedoen en ek so'n testament vir hom opgetrek en nou is daar glad nie skuld op die grond nie. Maar die gewoonte met die naturelle is byna altyd dat as hulle verbanke op hulle grond het, dan betaal hulle die rente nie. En dan kom daar die ene verband na die ander en dan kom daar 'n dag wanneer die gronde heelmaal uit sy besit uit raak. Dit is hoekom het so baje van die naturelle hier hulle eiendom in die loop van jare verloor. Die grond het gewoonweg uit hulle

hande uitgeraak.

VOORSITTER: Was die idee nie dat die plaas sou gebruik word vir die seksie van die stam en nie net vir die een man?-- Nee, dit was vir die man persoonlik gewees.

MNR. MOSTERT: Watter title het hul gehad--was dit q uitrent title gewees?--Ja, almal q uitrent.

SENATOR VAN NIEKERK: Wat is die algemene landbou toestand in die Reserve?-- My gedagte is dat dit maar baje sleg is; (MNR. DE WET) Ja, dit is treurig sleg.

Dit word swak bewerk?--Ja, verskriklik swak.

Is die arbeids toestande dieselfde daar?-- In my deel van die wereld is die grond nie van dieselfde gesaardeheid as wat dit is waar Mnr. van Riet bly. Daar is nie geleentheid om die naturelle daar dieselfde voorwaardes te gee as wat Mnr. van Riet doen. Wat my betref, ek gee my volk ook grond; ek gee hul 'n seker getal morgé om te ploeg en ek laat hul toe om 'n seker getal vee aan te hou.

Waer is U plass?--Ek is in die Westelike Vrystaat en daar kan ons nie vir die volk soveel lande gee as in die ander dele. Maar die neiging onder die boere by ons is om vir die volk toe te laat om 'n bietjie vee aan te hou.

Hy is beter as hy vee kan aanhou?--Ja; as hy niks het nie, dan beskou ons hom as 'n voël op 'n tak -- vandag is hy hier, maar morgé is hy weg; hy trek oorl rond en bly nooit lang op een plek. Maar as hy iets het, dan bly hy. Ek het nou volk op my plaas wat al 15 jaar by my is, en hul is heelmaal tevrede om te bly.

Wat betaal U aan u volk op die plaas?-- Wat die betaling betref, dit is maar min of meer dieselfde as wat Mnr van Riet hier vir U verklaar het.

Is dit oorl dieselfde?--Min of meer. Wat ek van weet is min of meer dieselfde.

Groot kaffers kry gemiddeld £1?--Ja; as 'n jong opgaaf betaal, dan beskou ons hom as 'n groot man.

Is daar mense in u distrik wat nie lone betaal aan hul naturelle volk?-- Nee, nie wat ek van af weet nie.

En gee U ook kos vir hulle?-- Ja, ek gee hul 'n halve sal mielies en nou en dan slag ek en dan kry hulle vleis en die lande word beploeg; en daarby kom nog dit-- ons betaal di opgaaf vir ons eie volk.

Word die volk die hele jaar deur betaal?--Ja, en as 'n man siek is betaal ek hom ook.

Kry hy verlof op u plaas?--Ja, hy kry 'n week of veertien dae per jaar. Maar ek wil nog dit se: as hy by my kom en hy vra vir my om verlof om na Bloemfontein te gaan om meer te kan verdien, dan laat ons hom toe om vir drie of vier maande soontoe te gaan.

SENATOR VAN NIEKERK: Gee die boere die kaffers op die plase ook melk?--Ja, hulle kry altyd die afgeroomde melk op die boereplase; dit is die gewoonte by ons. (MNR.VAN RIET) Hulle kry ooral die afgeroomde melk en as die kalvers gevoer is dan kry die naturelle volk die melk. (MNR DE WET) Mnr . van Riet het gepraat oor die bulle en oor die beeste; my volk het skape op my plass; ek gee hul medisyne en ek dip hulle gereeld, en ek kan se dat al my bure doen dieselfde. Die naturelle op ons plase word baje goed behandel en hul waardeer dit en bly lang by ons.

MNR. MOSTERT: U moet seker die skape dip vir u eie beskerming?--Ja, seker;dit is altyd nodig.

SENATOR VAN NIEKERK: Hoeveel skape kan 'n kaffer op u plaas aanhou?-- Dit hang van baje dinge af; in die eerste plase hang dit hiervan af-- hoeveel werkvolk 'n kaffer wat vir my werk het-- ek meen hoeveel werkvolk hy vir my gee. As 'n kaffer nie kinders het nie en as hy nie ander volk

het nie om vir my te werk, dan laat ons hom nie toe nie om baje skape aan te hou; dit sou onmoontlik vir ons wees om dit te doen; maar ons probeer om ons kaffers tevreden te hou en om hul in die geleentheid te stel om vooruit te gasn.

Maak die kaffer iets uit sy wol?--Ja, seker.

En verkoop die volk hul skape?--Ja en ons help die kaffers om ordentlike pryse op die markte te kry vir hul wol en vir hul skape; en as die skeer tyd kom, dan laat ek die kaffers los en dan gee ek vir hul geleentheid om iets te loop verdien, om te gaan skeer by ander mense wat baje skape het om te skeer. 'n Behoorlike kaffer kan op die manier altyd tamelijk iets verdien wat hom baje help. Hul weet dit en daar is verskeidene van hul wat gebruik maak van die geleentheid.

MNR. MOSTERT: Wat betaal U vir hom vir 100 skape om te skeer?-- Ons het vroeger 10/- betaal, maar toe die wol mark^y opgegaan het, toe het ons 12/6 en meer betaal.

Sou dit nou moontlik wees, met die prys van wol soos dit nou is, om selfs 5/- te betaal?-- Ek sal nie probeer nie om 'n kaffer vir 5/- te kry. Hy sal dit nie doen nie; mens moet altyd meer as dit betaal.

SENATOR VAN NIEKERK: Hoeveel ken hul skeer?--'n flukse jong kan omtrent 50 skape skeer. Maar gewoonlik doen hul nie meer as 35 nie. En hul word baje goed behandeld deur al die baie vir wie hul skeer.

VOORSITTER: In ander dele van die land het ons getuienis gekry dat naturelle wat op die land van die boere woon en wat seker voorregte kry, 90 dae in die jaar moet werk vir daardie voorregte. Het U daardie stelsel hier ook?--MNR VAN RIET: Nee, ons het dit hier nie; dit is almaal huurvolk; as die ertappel uithasl tyd daar is en die mielie tyd daar is, en die kaffer het lus, dan se hy vir ons "baas, hierdie maand wil ons by die lande werk", en dan verdien hulle meer as wat hulle anders verdien.

Dan doen hulle stukwerk gedurende daardie tyd?-- Ja,
dan gee ons hulle geleentheid om 'n bietjie meer te verdien;
ons sien baje goed in dat die lewe van die volk is duurder
en waar ons hul kan ontmoet, daar doen ons dit.

Ie dit die gewoonte met al die boere?--Wat ek van weet

MNR.MOSTERT: Wat betaal U per stuk blaar kop (?) ?--
Ons oes skoon; ons betaal 4d. Ek wil nog dit se; by my plaas
en ek weet van ander plekke ook waer dit so is het ons 'n
siekefonds. Die kaffer betaal nooit 'n penny nie vir dokters
of vir medisyne. Dit is hoe die ding gework word; as daar
'n koei dood gaan, dan kry een van die kaffers dit; daar is
'n lang lys van kaffers wat die een na die ander geregtig is
om die koei te kry as sy dood is. Vandaag is dit Piet, morre
Klass, oormorre weer iemand anders; dan verkoop die een wat
die koei gekry het deel daarvvn en die geld gaan na die
siekefonds. en uit daardie fonds word die dokter en die
medisyne betaal wanneer dit nodig is. Ons het dit baje
nuttig gevind en as jy dit nie doen nie, dan verloor jy
geld; dit is ons ondervinding gewees en hierdie stelsel
beantwoord baje goed. As 'n Goeie bees dood gaan en ons
weet hy kan gebruik word, dan word dit op die manier ge-
bruik. Op daardie manier word nuttige geld verdien; ge-
stel 'n bees gaan dood aan iets wat ons weet, iets wat
die bees nie bedurf om nog deur die volk geset te word;
die kaffer gebruik self gedeelte van die vleis, hy verkoop
gedeelte en aan die einde van die maand word 15/-, of wat dit
mag wees, afgeneem en in die fonds geset.

SENATOR VAN NIEKERK: Wie hanteer en wie bestuur die
fonds?-- Ons doen dit vir die kaffers. En as daar iets
te kort is, dan betaal ons dit in en help op die manier.

MNR.MOSTERT: Wat betaal U in geld, in loon vir 'n
sak mislies?-- Ons betaal drie pensies.

Is dit vir skoon koppe?-- Ja,

MNR. LUCAS: Mn. Lurie gee nie lande nie?-- Nee, hy gee nie lande nie en hy laat hul nie toe nie om vee te hou.

Kan hy maklik al die werkmense kry wat hy nodig het op sy plaas?-- Ja, hy kan hul kry.

Betaal hy meer vir hul?-- Ja, hy betaal uitstekend.

Ons betaal nie meer as 25/- per maand, maar hy betaal tot 30/- en 35/- per maand; die groot ding by hom is dat daar 'n klompie by mekaar is en die naturelle is altyd baje lief om te werk op 'n plase waar daar baje van hul by mekaar is.

SENATOR VAN NIEKERK: Word daar enig voorsiening hier gemaak vir opvoeding van die naturelle?-- Ja, op boere plase is daar gewoonlik geleentheid vir skole; ek het 'n kerk gebou op my pleas en daar is 'n Kerk skool daar.

Is dit 'n skool onder die Departement van Onderwys?-- Nee, nie onder die Departement; dit is gedoen om die volk op die pleas te laat bly, sodat hul nie op Sondae sal weggaan. Nou kom hul daar by mekaar en ook van ander plase af; dit is 'n goeie plek en hul het 'n goeie preekstoel daar; op Sondae hou hul Kerk en op ander dae hou hul ook basaars daar; daar is 'n goed goeie skoolmeester wat les gee. Ek het vroeger altyd gehoor dat dit kwaad doen om naturelle op te voed en onderwys te gee en dat dit verkeerd is om skole op die plase te kry, maar dit is nie so nie; my ondervinding is anders.

Het U genoeg werksvolk?-- Ja, ek het genoeg. Ek wil net se die naturelle toestand by ons is anders as wat dit in die distrik van Meneer de Wet is. (MNR DE WET) Ek het ook genoeg werksvolk. Ek kan nie se nie dat ek ooit moeilikhede het om volk te kry. Hier is 'n naturelle pleas wat aan private eienaars behoor, in die Westelike dele van die distrik. Maar daar is nie 'n ander pleas daar nie wat deur die naturelle self bewoon word; die gronde is almal san een

witmense verhuur. Daar is groot please in die distrik.

MNR. MOSTERT: Wat is die grootte min of meer van die please is die distrik?-- Daar is een plaas wat, ek meen, tusse die 2,000 en 3,000 morge is. En dan is daar Bloemspuit wat 1900 morge is; daar is 'n klein stukkie wat deur die kaffers self bewoon word en dan is daar 550 morge wat ook aan witmense verhuur is. Die grootste deel van die grond is aan witmense verhuur. Dan is daar nog 'n plass "Palmietfontein" dit is 'n groot plass; 'n deel van die plass is ook verhuur. Dit het behoor aan 'n kaffer predikant wat 6,000 morge grond gehad het.

Is die plass bewerk?-- Nee, die plasas is heelmaal onbewerk. Daar is baje min gedoen; die plas le feitlik heelmaal onbewerk; daar is niks aangedoen nie.

MNR. LUCAS: In U distrik is daar boere wat nie werksvolk kan kry nie?-- Ek sal dit se, as daar in my distrik 'n man is wat nie werksvolk kan kry nie, dan hang dit heelmaal van homself af; dit is sy eie skuld as dit so is.

Ja, maar is daar sulke mense wat nie werksvolk kan kry nie?-- Nee, nie wat ek van weet nie. As 'n boer 'n groot oes het, dan is dit moontlik dat hy miskien nie heelmaal genoeg volk het vir die oomblik; maar op die oomblik loop daar plaaslik baje kaffers rond. (MNR VAN RIET) Ja, ons sien vandag die kaffers het honger en ons moet hulle geduring kos gee-- mielie mesel.

VOOR SITTER: Is dit die geval gewees in die laaste maande?-- Ja, hul kom uit Basutoland oor en ons moet hul maar help as hul by ons kom.

Is daar baje sulke gevalle in die laaste maande?-- Ja, daar is tamelijk veel van hul nou.

MNR. MOSTERT: En die boer gee maar altyd?-- Ja.

'n Boer laat nooit iemand hongerig weggaan. 'n kaffer of iemand anders kan altyd kos kry.

VOORSITTER: U se U is al 32 jare hier?--Ja, 32 jaar.

As U al solang hier is dan weet U seker iets af van die pleise wat in individuele besit gehou was deur die kaffers en wat nou aan witmense oorgegaan het?--Ja, ek weet van baje sulke gevalle af.

Is daar baje sulke gevalle?--Omtrent die helfte van die pleise wat in individuele besit van die naturelle was gewees is vandag in die besitting van witmense gekom.

Is dit gewoonlik om dieselfde rede gebeur wat U hier beskryf het?--Ja; soos ek gesê het; die naturel is baje nälätig en hy wil nie sy rente betaal nie en dan raak hy in die skuld en dan later word sy grond verkoop; dit is die algemene rede gewees waardeur hy sy land verloor het. Daar is baje sulke gevalle hier in die distrik.

SENATOR VAN NIEKERK: Vanwaar kom die skulde?--Op allerhande maniere. Daar is baje metodes.....

Is dit in die winkels dat hulle skulde oploop?-- Ja, en nie alleen in die winkels nie.

VOORSITTER: En is die pleise tamelijk verbonde?-- Ja, daar is swaar verbande op; daar is ook enkele pleise wat nie verbande op het nie.

MNR.MOSPERT: In u opinie meen U dat stadig aan sal die besittings van die naturelle verdwyn?-- Ja, ek meen dit sal sooo wees op die lange duur.

VOORSITTER: Ek sien in die rapport wat die Magistraat vir my gegee het "that no native shall be allowed to alienate his land without the consent of the Government"?-- Ja, dit is so.

Moet hul nou nog die Gouvernement's toestemming kry voordat hul hul land kan verkoop?--Ja, hul moet dit he. As 'n naturel my £1,000 skuld en ek druk hom op, dan moet

hy sy plaas verkoop, want as hy dit nie doen nie, dan verkoop die balju dit namens die mense aan wie hy geld skuld. Die Regering gee toestemming vir die verband; stel nou, die jong besit nou 100 morgs en hy skuld £300 . Hy vra toestemming van die Goevernement om 'n verband van £100 op te neem; die Goevernement vra eers na en gee dan die benodigde toestemming; aan die einde van die jaar betaal hy die £6 rente nie, en dan loop dit op; jaar na jaar betaal hy nie; dan is hy weerin skuld en dan kom daar 'n tweede verband op die plaas, en dan later word die kaffer gedagvaar en dan moet die Goevernement toestemming gee om die plaas te laat verkoop. Dit sou die posisie vir hom nog moeiliker maak as die toestemming geweier sou word.

VOORSITTER: Die feit dat die Goevernement vir hom reg geges het om 'n verband op te neem beteken dat hulle ook die reg moet gee om te verkoop?-- Ja, dit is so; die ene volg uit die ander. Die verband gee vir die naturel "a new lease of life", maar hul hou nie reg nie. Dit is nie oral so nie, maar in baje gevalle is dit so.

Maar gestel nou dat die Regering sou weier om die reg te gee om 'n verband op te neem, of gestel dat die Regering sou weier om die plaas te laat verkoop, wat sou die regte van die verbandhouer dan wees?-- Wel, dit sou dan 'n soort van moratorium wees; ek meen die verbandhouer sou Hof te gaan en hy sou se "jy vat my eiendom weg". Ek wil net dit se-- die groot euvel in die land is die krediet stelsel wat hier heers. Dan is daar nog iets anders-- dit is ook 'n groot euvel-- die carpet baggers wat hier is; Mense soos Kadalie en sy vriende; daar is van hulle onder ons. Daar is van hul wat groot place het, maar in plaas van die place te bewerk hou hul vergaderings en loop hul na die Goevernement toe en veroorsaak hul opskudding en

as jy weer sien, dan is daar weer 'n verband op hul plase. Maa hul ry maar net rond om die vuur aan die brand te set; die Goevernement weet nie dat dit nie die siel is van die volk; die siel van die volk is reg, maar die siel van daardie "carpet bagger" is verkeerd. Hy ry rond om die mense op te rui en om aan die mense te vertel hul moet stemme kry-- hy vertel die naturelle die land moet swart word so gou as moontlik, en so gaan hy aan, maar tegelykertyd word daar verband op sy grond geset; in plaas van sy land swart te hou, laat hy dit wit word. Dit is die mense wat groot moeilikhede aan ons veroorsaak, maar hul verteenwoordig nie die siel van die land nie. Hul is net opruiers.

DR. FOURIE: Weet U van kaffers wat van die boerestapse getrek het na die Reserves?-- Nee, ek weet daar nie van.

Dit word aan die Kommissie voorgestel dat die posisie onbestaanbaar is op die plase en dat die naturelle van die boerestapse aftrek na die Reserves toe?-- Nee, dit geloo ek nie; die kaffer sal liever op 'n plaas bly as op die Reserve te moet woon. Daarvan is ek seker.

SENATOR VAN NIEKERK: Daar word in die getuenis gese dat die Wet van 1913, wat die Kaffer nie langer toegelaat het om op dele te sassi, baie kaffers van die plase afgedryf het na die Reserves toe. Weet ~~ja~~ U of dit so is--was daar werklik so'n groot trek na die in krag koming van die Wet?-- Daar was nie so iets hier nie.

U het nie grote plase gehad waar hul op dele gesaai het?-- Nee, die 1913 Wet het hier seker niks kwaad gedoen nie.

DR. FOURIE: U se "nie hier nie", maar weet U van 'n ander distrik waar dit miskien wel so gewees was?--Ja, ek het gehoor van Heilbron en Harrismith waar hul met kaffers geboer het, daar het die volk moet weggaan, maar nie hier nie.

MNRE VAN RIET EN DE WET:

4976.

Hier was die witman altyd baas gewees van sy plass; hier het hul nie die toestande gehad wat hul elders gehad het.

VOORSITTER: Wasr die witman met kaffers geboer het, daar het dit 'n einde daaraan gemaak?-- Ja, en daar het dit in my opinie baje goed gedoen.

Maar waar die witman self geboer het was dit nie so nie?-- Dit is so. Daar is enkele mense gewees wat kaffers op die helfte laast ploeg het, maar hulle het dit altyd maar blou-blou gehou; maar hulle het allerlei moeilikhede gekry; hulle het gevind dat ss, by voorbeeld, 'n kaffer hulle osse vat, dan kan hul die saak nie voor die Hof bring nie; daar was ook ander moeilikhede gewees, want hul het nooit iets kan doen as die kaffers iets verkeerds gedoen het.

MNR. LUCAS: Gebeur sulke gevalle nog?-- "ee, dit is nou heelmaal virby.

I s die melk en die kalvers £3 per jaar werd vir die kaffers-- dit is van die 5 beeste?--Ja.

Volgens u syfers wat U vir ons gegee het, hou een man omstreng 5 beeste aan?--Ja. Dit is maklik £5 werd; as hy 2 kalvers verkoop dan is dit al £3. Dan moet U onthou dat die naturelle op ons plase die gebruik kry van ons goeie bulle en dat hulle nie die kaffer bulle gebruik nie, en op die manier kry hul baje goeie kalvers.

Hoeveel melk sou hul per dag kry van die koeie?--Ek reken hulle kry drie gallon melk per dag.

Vir hoe lang?--Gemiddeld vir 5 maande; in die somer het hul gosie weiding en ook in die winter; en dan gaan die beeste lande toe; en tot in die winter toe het hul die mielie stronks om te vreet. Ek wil dit weer se, die groot moeilikheid vir ons boere wat naturelle op ons plase het is om te sien dat hul nie te veel vee aanhou nie en die groot

ding met die naturelle in ons dele is die perde-- hul is maar al te lief om baje van die aan te hou en om rond te ry. Daar is natuurlik ou kaffers by ons wat nie meer werk nie en wat om so te se, op pensioen is. Ek het nou een geval van 'n kaffer wat nou al drie jaar lang pensioen het en dit is nou twee of drie jaar wat hy laas sy hande aan enig soort van werk op die land geset het. Daardie man het drie perde, en ek het al vir hom gese "jy moet twee van die perde verkoop", maar ek kan maar praat, die man wil dit nie doen nie.

SENATOR VAN NIEKERK: Ons het getuienis gekry op dorpe dat daar kaffers van dié plassie moet wegtrek, en een van die redes hoekom moet hul weg is dat dié plassie oorstok is, en 'n ander rede is dat die kaffers te oud is om te werk en dan moet hul trek. Ek het baje vrae op daer die punt geset, maar kan U vir ons se of dit so is; word die ou kaffers weggestuur of is dit die gewoonte van die boer om hul aan te hou?-- Ja, ek het kaffers wat nou al jare lang by my is en wat by my bly, en dit is ooral so. Maar nou moet ek dit ook se: ons het hier byna almal Basutos en as die kaffer baje oud word dan trek hy dikwêls terug na sy familie in die land vanwaar hy oespronkelik gekom het; hy trek dikwels terug na Basutoland, na sy familie; en dan is daar nog iets: As 'n man te baje toe het, dan se ek vir hom "jy moet jou vee wegvat"; en dan stuur hul hul vee weg na Basutoland toe en later gaan hul dan self ook weer na Basutoland.

VOORSITTER: Bly die kaffers lang by dieselfde boer op die plassie, of is dit net die uitsonderings wat baje lang by één baas bly?-- Nee, dit is nie uitsondering nie; oor die algemeen bly hul almal lang.

Sodat dit 'n gevestigde plassie bevolking geword het?-- Ja, dit is 'n gevestigde bevolking op die land.

Ken U die gekleurde lands bevolking van die boland?--
Ja, ek ken hulle.

Hulle bly en word deel van die plaas?--Ek sal dit nie se nie; want dikwels gebeur dit dat die jong seuns wegtrek na Bloemfontein toe, en hul kry daar groot idees en as hul dan later terug kom dan mask hulle moeilikhede; hul is groter "swells" as wat ek is en hul se "nee, ek sal daardie plaaswerk nie doen nie" hul kom nie by die werk; en baje maal vra hy vir sy ouers om met hom weg te trek na die dorp toe en dit gebeur dikwels.

Dit is iets nuws wat vroeger nie voorgekom het?--Nee.

Maar dit kom nie so baje voor nie; mens kan se dat daar 'n gevestigde landsbevolking op die plase is?--Ja, dit is so; en wat nog meer is-- die mense groei op op ons plase en ons stuur hul dikwels na ons vrynde om daar te gaan werk; as kinders op ons plase opgesgroei is, dan gebeur dit later dikwels dat ons die jong volk wegstuur om by ons dogters of vrynde te gaan werk. Daar is baje sulke gevalle.

Het daar naturelle van hier getrek na Bechuanaland sedert 1913?--Ja, 'n klompie het getrek maar nie baje nie. Daar is wat getrek het ,maar baje van hul het later weer teruggekom.

SENATOR VAN NIEKERK: Hoe kom het baje van hul na Bechuanaland getrek?--Hul was omgepraat. Hul het gemeen hul moet na die Reserve trek by Francistown. Samuel Moroko se mense was daar, en toe hul die minstre wryving gehad het, het hul gese "nee ons gaan soontoe", maar kort tydjie later het 'n heel klompie van hul weer terug gekom; dit het hul nie beval nie om daar te wees.

Daardie trek na Bechuanaland was ook voorgegee as een van die gevolge van die Plakkerswet van 1913?--Nee,

Ken U die gekleurde lands bevolking van die boland?--Ja, ek ken hulle.

Hulle bly en word deel van die plase?--Ek sal dit nie se nie; want dikwels gebeur dit dat die jong seuns wegtrek na Bloemfontein toe, en hul kry daar groot idees en as hul dan later terug kom dan mask hulle moeilikhede; hul is groter "swells" as wat ek is en hul se "nee, ek sal daardie plaaswerk nie doen nie" hul kom nie by die werk; en baje maal vra hy vir sy ouers om met hom weg te trek na die dorp toe en dit gebeur dikwels.

Dit is iets nuws wat vroeger nie voorgekom het?--Nee.

Maar dit kom nie so baje voor nie; mens kan se dat daar 'n gevinstigde landsbevolking op die plase is?--Ja, dit is so; en wat nog meer is-- die mense groei op op ons plase en ons stuur hul dikwels na ons vrinde om daar te gaan werk; as kinders op ons plase opgesgroei is, dan gebeur dit later dikwels dat ons die jong volk wegstuur om by ons dogters of vrinde te gaan werk. Daar is baje sulke gevalle.

Het daar naturelle van hier getrek na Bechuanaland sedert 1913?--Ja, 'n klompie het getrek maar nie baje nie. Daar is wat getrek het, maar baje van hul het later weer teruggekom.

SENATOR VAN NIEKERK: Hoe kom het baje van hul na Bechuanaland getrek?--Hul was omgepraat. Hul het gemeen hul moet na die Reserve trek by Francistown. Samuel Moroko se mense was daar, en toe hul die minstre wryving gehad het, het hul gese "nee ons gaan soontoe", maar kort tydjie later het 'n heel klompie van hul weer terug gekom; dit het hul nie beval nie om daar te wees.

Daardie trek na Bechuanaland was ook voorgegee as een van die gevolge van die Plakkerswet van 1913?--Nee,

dit was nie so nie; dit is nonsens/om dit te se.

VOORSITTER: In u gedeelte van die distrik, wat sou die gemiddelde huur wees-- die gemiddelde huurwaarde van die grond ?--(MNR DE WET) Meen U op die oomblik of in die algemeen-- dit het baje verskil.....

Vandag?--Vandag sou dit maar baje laag wees.

Kan U se wat dit 'n jaar gelede sou wees?-- 'n Jaar gelede sou dit omstreng 5/- gewees het-- 5/- per maand, maar nou sou dit nie meer as 3/- of 4/- per maand wees. (MNR VAN RIET) Die huurwaarde van die kaffergrend waarvan ek hier gepraat het is £1 per morg per jaar; dit is verhuur vir £1 per morg per jaar; en hul maak 200 sakke uit 3,000 morge, maar op dieselfde grond word vandag 'n ander man ryk; hy betaal ook £1 per morg; maar met die kaffers is dit "no thrift and no method" en dithou hul agteruit.

MNR MOSTERT: Dit word baje gedoen hier in die Vrystaat ,dat grond verhuur word vir soveel per morg per jaar?-- Ja, daar is baje sulke gevalle hier.

En die prys waarteen dit verhuur word in naarmate die waarde van die grond?--Ja, dit is die basis waarop hul dit moet bereken.

As U nou praat van £1 per morg, is dit dan die huur wat betaal word vir koring lande, of is dit vir ander lande ook?--ee, dit is vir koring lande waar hul dit betaal. Dit is net witmense daar waar hul ertappels plant; ons beskou daar is nie beter grond in die Unie.

Lurie is 'n groot ertappel boer?-- Ja, hy is die ertappel koning hier.

Die land waarvan U gepraat het op die plese van die naturelle is uitstekende grond?--Ja, die meeste is van die beste in die Unie.

MNR. MICHIEL DANIEL OTTO GROENEWALD:

SENDELING VAN DIE NEDERDUITS GEREFORMEerde KERK.

OPGEROEP EN ONDERRVAT:

VOORSITTER: U is 'n Sendeling van die Nederduits Gereformeerde Kerk en daar is seker² punte wat U onder die sandag van die Kommissie wil bring?-- Ja, ek is bly om in die geleentheid te wees om hier getuenis te kan afle. Ek is net 2½ jaar hier en onder die posiesie waaronder ek hier werk is dinge 'n bietjie moeilik, maar my oë is nie gesluit nie vir wat daar gebeur onder die naturelle. Ek werk in die dorp en ook in twee groot lokasies. In die dorp, soos ons weet, is die mense sonder grond; hul het net tuine, dit is al. Maar in die lokasies het hulle wel iets. Wat mens dadelik tref is die swak manier waarop hul te werk gaan wanneer ploeg tyd kom, die swak manier waarop geploeg word. Daar is groot gebrek aan organisasie. Daar is ~~één~~ 'n geval van 'n man wat besig was om 'n dam te bou; ek wou vir hom duidelik maak die noodsaaklikheid om / 'n behoorlike dam te maak, maar hy het dit nie ken insien nie. Die toestand wat betref landbou onder die beeste is baje haggelik, en as dit so deurgaan dan sal ons binnekort moet verwag dat die volk almal kos sal moet gegee word. Ek wil nie se nie, dat die land nikks kan dra nie, maar die bewerking is te swak.

Die beeste is maar en hulle is op lande waar daar nie kos vir hulle is nie en dit veroorsaak die grootste moeilikhede.

Ek het lede daar op die lokasies sowel as op die berplase en elke man wat lid van die Kerk is maak bydraes aan die Sending; dit is maar min dat 'n persoon wat op 'n boere plaas werk agter is met sy bydrae, maar

SENDING GROE NEWALD:

4981

die lokasie naturelle is altyd hopeless agter met hul betaling En dit bewys vir my dat die toestand op die lokasies baje kritiek is. Dit is nie dat die land dit nie kan opbring nie, maar dit is net deur gebrek aan organisasie dat die toestand so sleg geword het.

Hul het pragtige lande daar, hul kan myle aaneen saai, maar hul kry nooit die gewenste resultate nie. En die gevolg is hul loop na die winkels toe en hul loop skulde op, en dan wanneer hul oes, dan moet hul alles wat hul oes opgee om hul skulde te betaal. Dit is werklik 'n baje haggelike toestand en tensy daar groot verbetering kom is ek baje ongerus oor die toekoms van die naturelle in die lokasies.

Ek was jare lang in Midde Afrika gewees, en as ek 'n vergelyking maak tusse die volk in Suid en in Midde Afrika, dan is die vergelyking baje ten gunste van Midde Afrika. Daar is geen vergelyking moontlik. In Midde Afrika het hul pragtige krale en pragtige tuine. Hul het alles en produseer alles. Hulle eet nie vleis nie, alhoewel hul baje vleis het. Hul eet groente en allerhande ander dinge. Dit is maklik vir hul daar. Die naturelle in Midde Afrika trek nie baje rond nie; hul staan onder die Kaptein wat hul hoof is Ek praat nou van Noord Rhodesia en ek moet se die naturelle daar gaan sterk vooruit onder die kondiesies waaronder hul leef.

Maar hier is alles anders; hier trek hulle rond en maak hul soos hulle wil. En daar is groot verskil in die huislike lewe van die naturelle in Midde Afrika en die naturelle wat ons hier het.

MNR. LUCAS: Wat is die oorsaak van die verskil tusse die naturelle in Noord Rhodesia en die naturelle hier?--In

Noord Rhodesia het hul nog die sterke Kaptein wette; daar is byvoorbeeld een ding-- die wette in verband met diefstal is baie streng; as hul vir die derde maal betrapt word op doefstal of skuldig gevind word aan diefstal, dan word hul hand afgekap. Of anders word 'n man sy oor afgesny, sodat hy sal bekend staan as 'n dief, en dit is 'n groot skande vir soon man. Dan staan die huiselike sedelikheid ook op 'n hoë peil as wat dit hier is. Die straffe vir onsedelikheid daar is baie streng-- daar word byna doodstraf toegepas vir onsedelikheid. Dit het die gevolg gehad dat sedelikheid daar hoog staan; maar hier in die suide is dit heelmaal anders. Dit het my baie getref hier. As 'n man tien of twintig kinderkry, dan kan hy geluk gewens word as daar twee of drie sedelik kinders onder hul is. Die kwessie is waaraan is dit toe te skryf? Dit lyk vir my dit is toe te skryf aan die manier waarop hul leef, aan die huise waarin hul leef en aan die omstandighede waaronder hul leef.

Hier vind ons dat 'n hele familie saam leef in 'n klein huis; hul word almal in 'n paar klein kamertjies gesluit, terwyl hul in Noord Rhodesia huise het vir 'n man en vrou en 'n ander huis vir die kinders. Hier is dinge heelmaal anders as wat dit daar is.

In die dorpe tref ek ook dieselfde toestande aan, en ek het nog nooit in my lewe in 'n plek gekom waar onsedelikheid so'n groot rol speel as hier in Thaba 'Nchu, en ek kan dit bewys. Die onsedelikheid is hier verskriklik. En dit is meer bepaald so in die dorpe. Ek kan dit nie so bepaald se in verband met die lokasies.

Daar is aansteeklike siektes en die toestand daar mee is seker baie sleg-- dit is iets waar sterke staps behoor gedoen te word.

Dan is daar nog iets anders; daar kom meidjies na die dorpe toe; hul se hul kom om werk te soek, maar in werklikheid kom hul net alleen om self te doen. Die peilnis baje laag, en die waardigheid wat die ou natureel gekenmerk het is nie meer daar nie.

VOORSITTER: Waaraan skryf U die morele agteruitgang toe? Ek sou se dit is toe te skrywe aan dielwenswyse wat hul op die dorpe volg en aendie losheid van die vader en die moeder. Ek skryf dit toe aan die feit dat die vader en die moeder nie meer staan onder die gesag van die ou kaptein wat die reg gehad het om hul te straf as hul verkeerd doen-- ek meen die stamloosheid wat mens onder die naturelle van vandag aantref is die oorsaak van die morele agteruitgang.

SENATOR VAN NIEKERK: Die verandering in die posisie van die kaptein?--Ja, ek meen so.

U meen hul word nou losgelaa en hul kan hulself nie beheers nie?--Ja; ek weet nie hoe lang hul hier al sonder kaptein is, maar dit weet ek, sodra as die volk uitkom en uit die oog van die kafferkaptein raak, sodra begin sonde plaas te vind. Dit is die ondervinding wat ek gekry het. Daar is mense wat groot los sies of kompounds het en dit is waar die groot sondes plaas vind. In Rhodesia het die Kaffer kapteins nog die gesag en die mense leef nog onder die gesag en die gesie invloed van die kaffer kapteins; die ou toestande bestaan nog altyd daar en die lewenstoestande is beter.

Is dit in Angonaland?--Ja, in daardie dele.

U praat nou van die toestande in Angona?--Hulle het dieselfde wette in daardie lande. Daar is Angones en Achewa.

Het hulle daar 'n geloof gehad voordat ons witmense daar gekom het?--Ja, hul het 'n geloof gehad aan seker Gode,

maar wat betref trouery en sulke dinge is hul nog in die skoon ou toestand wat hul altyd gehad het.

VOORSITTER: Aanbidding van die Gees van die Voorvaders vind U seker nog daar?--Nee, hul aanbid 'n Gees wat hul nie ken nie, en daar is seker opofferings wat hul maak. Hul weet daar is 'n ^Weës en 'n God en dit is alj. Maar dit het in die laaste jare baje verander.

'n Bygeloof is dit nog groot in daardie lande?--Ja, dit is nog altyd tamelijk groot.

Dw. FOURIE: Kan U vir ons se of daar hier 'n neiging bestaan onder die naturelle om van die sendelinge weg te kom?--Nee, ek kan nie se, dat ek dit ooit gehoor het; ek kan nie van ondervinding spreek.....

Byvoorbeeld, dat hul neutrale skole wil he?--Nee, ek kan dit nie se nie; ek het dit nie gehoor.

's Daar nie 'n duidelike neiging om van die sendeling weg te kom en om Regerings skole te kry?--Ek weet nie; die skole/s waarvan ek bestuurder is is Regeringsskole.

En U het die neiging nie opgemerk nie?--Nee.

VOORSITTER: Die skole waarvan U bestuurder is is onder Sendelings beheer?--Dit is geamalgameerde skole.

Van verskillende kerke?--Ja.

En die beheer is onder die sendelinge van verskillende Genootskappe, is dit die posisie?--Ja.

Kan U se of U ooit gehoor het dat daar besware daar teen is dat die Sendelings Genootskappie die beheer van daardie skole het?--Nie wat ek vanaf weet nie; ek kan nie se nie.

U het nooit gehoor dat daar besware is?--Nee; die naturelle skool wat ek probeer te stig sal onder ons eie gesag staan; dit is die bedoeling; ek kan nie se dat daar besware skyn te bestaan teen sendelings beheer.

MNR.LUCAS: Is daar in Noord Rhodesia wette wat

4985.

ons sou kan oorneem met voordeel vir ons naturelle in die Unie?--Dit is moeilik om te se; in Noord Rhodesia is daar natuurlik baje mense; daar is geweldig groot stamme; in my distrik was daar 30,000 mense; daar was 'n naturelle reserve en lande; dit sou goed wees as ons die mense alleen sou kan kry; dit werk beter as die mense vry is, dan kan hulle goed lewe en sorg vir hulle gesondheid. Sodra as dit afgesny word en onder die Regering val, dan is daar wetgeving en dan kan hul minder vry wees as wat hul anders is.

Maar meen U dat daar wette is wat van toepassing sou kan wees op ons naturelle in die Unie en wat die toestande van die naturelle hier sou kan verbeter?--Nee, ek kan dit nie se nie, dit is moeilik om so maar so daaroor iets te se.

U meen dat hul vry moet wees.....?--Ek se dit, as hul vry is dan kan hul beter ontwikkel; as hul onder die Regering kom dan is hul gebind deur die Wetgeving.

Is U teen wetgeving vir die naturelle?-- Ek meen dat as hul vry is van die wetgeving dan kan hul beter ontwikkel as wat hul kan doen onder die wetgeving van die Europeane.

Is die naturelle in Noord Rhodesia meer ontwikkel op landbou gebied?-- Hul bewerk hul lande beter en daar word baje aandag gegee aan behoorlike ontwikkeling van landbou; daar word baje opleiding gegee in landbou en sulke dinge.

VOORSLITTER: Is dit die punte wat U onder die aandag van die Kommissie het wil bring?--Ja, dit is die virnaamste punte-- viral die morele toestande onder die naturelle in Thaba 'Nchu. Ek beskou dit as baje ernstig en ek hoop daar sal iets aan gedoen word.

DIE KOMMISSIE HET OM 4.20 n.m. verdass en het na 'n plaaslike inspeksie na Bloemfontein vertrek.